

Adam Kozak, *Księga sądowa gnieźnieńskich wikariuszy generalnych Sędką z Czechła i Jana z Brzóstkowa (1449–1453, 1455). Studium źródłoznawcze i edycja krytyczna*, Wydawnictwo PTPN, Poznań 2023, ss. LXXXV + 522

Edycja źródeł średniowiecznych zajmowała i nadal zajmuje ważne miejsce w polskiej historiografii. Brakuje natomiast edycji źródłowych ksiąg konsystorskich¹. Temat ksiąg sądowych oficjała i wikariusza generalnego pozostaje wciąż w grupie niszowych zainteresowań badaczy. W ostatnich latach pojawia się coraz więcej opracowań dotyczących konsystorza², wśród nich brakuje jednak wydań źródłowych ksiąg akt spraw owego urzędu. Odpowiedzią na tę lukę historiograficzną zdaje się recenzowane poniżej studium źródłoznawcze i edycja krytyczna.

Autor omawianej książki – Adam Kozak – naukowo związany jest z Instytutem Historii PAN. Od 2014 r. pracuje w Zakładzie Słownika Historyczno-Geograficznego Ziemi Polskich w Średniowieczu. Jego obszerne zainteresowania badawcze koncentrują się na badaniu ksiąg miejskich i kościelnych. Poznański historyk jest autorem dwóch książek (druga z nich jest przedmiotem poniższej recenzji) oraz licznych artykułów zamieszczanych w czasopiśmie przedmiotowych. Większość z nich dotyczy działalności i produktów kancelarii kościelnych i miejskich w średniowieczu.

Księga sądowa gnieźnieńskich wikariuszy generalnych Sędką z Czechła i Jana z Brzóstkowa (1449–1453, 1455). Studium źródłoznawcze i edycja krytyczna jest wynikiem wieloletniej pracy Autora nad badanym źródłem. Materiał rękopiśmienny stanowi ogromne wyzwanie dla badaczy, toteż każde kolejne wydanie źródłowe tak „niedostępnych” akt powinno być dla historiografii niezwykle cenne. Ze względu na dwojaki charakter książki jej znaczną część stanowi edycja krytyczna wybranej przez Autora księgi. W części źródłoznawczej historyk wsparł wiedzę źródłową liczną rodzimą oraz zagraniczną literaturą przedmiotu.

Opracowanie wydane nakładem Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk i Polskiego Towarzystwa Historycznego, a wchodzące w skład serii *Folia Jagellonica. Fontes*, która jest realizowana w ramach grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki, rozpoczyna się częścią źródło-

¹ Najobszerniejszymi i jednocześnie najczęściej przez historyków używanymi wydaniem źródłowymi owych ksiąg są te powstałe na początku XX w., zob. *Acta capitulorum nec non iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, wyd. Bolesław Ulanowski, t. 1–2, Kraków 1902; *Acta officii consistorialis leopoliensis antiquissima*, wyd. Wilhelm Rolny, t. 1–2, Lwów 1927–1930.

² Zob. np. E. Knapiek, *Akta oficjalatu i wikariatu generalnego krakowskiego do połowy XVI wieku*, Kraków 2010; M. Biniaś-Szkopek, *Matłonkowie przed sądem biskupiego oficjała poznańskiego w pierwszej ćwiertli XV wieku*, Poznań 2019; I. Skierska, *Późnośredniowieczny konsystorz poznański* [w:] *Ostrów Tumski kolebka Poznania*, pod red. L. Wilczyńskiego, Poznań 2004.

znawczą. Fragment ten obejmuje strony od XI do LXXXV i został podzielony na cztery rozdziały.

Pierwszy rozdział (s. XI-XXVIII), nazwany *Historia badań i cele pracy*, ma charakter wprowadzający. Autor przedstawia powody powstania pracy, prezentuje również rozbudowany skrót literatury przedmiotu. Szczególnie cenne są uwagi A. Kozaka dotyczące rodzimego stanu badań nad konsystorzem i zestawienie go z osiągnięciami zagranicznej historiografii. Opisując podstawę źródłową swojej pracy, Autor informuje, że była ona już wcześniej przedmiotem zainteresowania historyków, jednak żaden nie zdecydował się na pełne wykorzystanie księgi. Badacz omawia główny powód powstania pracy, czyli chęć kompleksowego przedstawienia księgi sądowej gnieźnieńskiej wikariusza generalnego Sędka z Czechła w jej historycznej formie.

Kolejny rozdział pierwszej części (s. XXIX-LVII) zatytułowany został *Podstawy wydawnicze oraz historyczna księga wikariuszowska*. Ten fragment Autor zdecydował się podzielić na pięć pomniejszych podrozdziałów, a rozpoczął go od zewnętrznej charakterystyki źródła. Akta należące do Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie wchodzące w skład zespołu Archiwum Konsystorza Generalnego w Gnieźnie, a noszące sygnaturę ACons. A 30 mają niezwykle ciekawą historię. Dlatego też Autor zdecydował się na dokładne opisanie dziejów zespołu i jednostki. W tej samej części został przedstawiony również stan zachowania księgi i jej charakterystyka zewnętrzna. Oddzielny podrozdział pracy historyk przeznaczył na opis oprawy księgi. Jako że księga została wtórnie oprawiona, Autor skupił się na zbadaniu oryginalnej oprawy dołączonej do manuskryptu. W swoim opisie sporo uwagi poświęcił identyfikacji zapisek znajdujących się na owej okładzinie. W trzecim podrozdziale A. Kozak zdecydował się omówić część księgi, która została oddzielona od oryginalnego manuskryptu. *Akta spraw wiary* stanowiące jeden z elementów księgi pozostają w posiadaniu Archiwum Państwowego w Poznaniu i wchodzi w skład zespołu Dokumenty i akta kościołów, sygn. 414. Materiał ten będący integralną częścią wydanego przez Autora źródła został przez niego dodatkowo osobno opisany. Historyk streścił prawdopodobne dzieje fragmentu, które doprowadziły do odłączenia go od oryginału. Przedostatni podrozdział stanowi opis historycznego układu wydanej księgi. A. Kozak wskazał w nim na pierwotnie nadany podział rzeczowego manuskryptu. Jest to rzecz rzadko spotykana w innych księgach z tego okresu. Zwykle były one prowadzone w układzie chronologicznym. Tymczasem wydana przez A. Kozaka księga została najpierw podzielona na trzy działy tematyczne i dopiero w nich wpisy powstawały w kolejności chronologicznej. Autor w tej części zmierzył się z problemem, czy zgromadzone przez niego materiały stanowią całość księgi sądowej wikariusza generalnego z lat 1449-1453 i 1455. Wątpliwości te są spowodowane rozbięciem księgi na kilka jednostek archiwalnych, co A. Kozak wyjaśnia na stronie XLII. Ostatni fragment drugiego rozdziału mówi o sposo-

bie prowadzenia księgi. Autor wskazał, że manuskrypt niewątpliwie był czystopisem; takie założenie historyk argumentuje m.in. starannym charakterem zapisek. A. Kozak w tym miejscu opisał również błędy pojawiające się w treści i dokonał analizy formularza oraz języka zapisu.

Trzeci rozdział części źródłoznawczej (s. LVIII–LXXXIII) stanowi skrót biografii wikariuszy generalnych: Sędka z Czechła h. Korab oraz Jana z Brzóstkowa h. Zaremba. Ze względu na to, że postać Sędka z Czechła często pojawia się w historiografii, Autor studium zdecydował się opisać wyłącznie najważniejsze elementy jego życiorysu. O dziejach kolejnego wikariusza (Jana) literatura przedmiotu w większości milczy, toteż Autor zdecydował się zebrać wszystkie informacje dotyczące jego życiorysu. Rozdział ten zawiera również uwagi na temat funkcjonowania wikariuszy podczas pełnienia przez nich owego urzędu.

Tę część pracy wieńczy zakończenie stanowiące swoiste podsumowanie studium źródłoznawczego.

Na drugą część pracy składa się edycja krytyczna księgi sądowej Sędka z Czechła i Jana z Brzóstkowa – gnieźnieńskich wikariuszy generalnych (1449–1453, 1455). Fragment rozpoczyna się klasycznie od wyjaśnienia przez Autora metody wydawniczej źródła, a więc zasad przez niego zastosowanych, oraz wskazania wzorców, jakimi posiłkował się przy tworzeniu edycji. Warto dodać, że Autor zdecydował się na dołączenie do każdej zapiski regestu w języku polskim. Zasady ich powstawania zostały dokładnie przez niego wyjaśnione. Historyk przedstawił również sposób tworzenia przypisów. Fragment ma charakter wprowadzający, dodatkowo ułatwiający użytkownikowi korzystanie z wydanych zapisek.

Pierwszą część edycji stanowią *Akta spraw dotyczących stanu duchownego, wyświęconych i grzechów publicznych rozstrzyganych przez Sędka z Czechła w latach 1449–1453* (s. 13–221). Rozdział ten zawiera pięćset pojedynczych wpisów. Każdej zapisce został nadany kolejny numer porządkowy. Omawiana część stanowi największą grupę spraw znajdujących się w wydanej przez A. Kozaka manuskrypcie.

Kolejna część wydania to *Akta spraw małżeńskich rozstrzyganych przez Sędka z Czechła w latach 1450–1452* (s. 223–313). W tym fragmencie księgi Autor podał edycji dwieście trzydzieści dziewięć pojedynczych zapisek, które w opracowaniu oznaczono numerami od 501 do 739. Wpisy dotyczące małżonków są drugą co do wielkości grupą spraw znajdujących się w materiale źródłowym.

Trzecim elementem wydania są *Akta spraw wiary rozstrzygane przez Sędka z Czechła w latach 1450–1452* (s. 315–325). Zapisków o tej tematyce znalazło się w księdze wikariuszowskiej wyłącznie siedemnaście. Zgodnie z zasadami nadanymi przez Autora zostały one oznaczone numerami od 740 do 757. Akta dotyczące spraw wiary zostały oddzielone od księgi i przechowywane są w innym archiwum, o czym pisał A. Kozak w części źródłoznawczej. Informacja o tym znajduje się również w omawianym fragmencie edycji.

Kolejnym fragmentem wydania są *Zeznania świadków składane przed sądem Jana z Brzostkowa w roku 1455* (s. 327–404). Wpisów zeznań świadków jest sześćdziesiąt cztery i noszą one w wydaniu numery od 758 do 822. Tym samym stanowią trzeci co do wielkości zbiór spraw zawartych w rękopisie.

Edycję wieńczą *Dodatki* (s. 399–404), na które składają się cztery wpisy zawarte w badanej przez Autora księdze. Zapiski zostały oznaczone kolejnymi numerami od 823 do 826. Wspomniane wpisy dotyczą spraw administracyjnych, wśród nich znalazła się lista pytań do świadków czy odpis dokumentu.

Do swojej pracy A. Kozak zdecydował się dodać cztery elementy ułatwiające pracę nad wydanym źródłem. Wspomniane dodatki to: indeks osób i miejsc, indeks rzeczowy, wykaz wyrazów polskich oraz konkordancja chronologiczna.

Praca autorstwa Adama Kozaka *Księga sądowa gnieźnieńskich wikariuszy generalnych Sędka z Czechla i Jana z Brzostkowa (1449–1453, 1455)...*, będąc studium źródłoznawczym i edycją źródłową, zdaje się książką w pełni wyczerpującą poruszane zagadnienie. Szczególnie informacje zawarte w pierwszej części wydają się ważne i potrzebne z perspektywy historiografii. Wydanie uzupełnia luki w literaturze rodzimej, na której skromność wskazywał sam Autor (s. XIII–XIV). Jednocześnie historyk nie pokusił się o umieszczenie w pracy dokładnego opisu działalności konsystorza czy jego kancelarii. O ile rozbudowana charakterystyka urzędu nie jest niezbędna w recenzowanej książce, o tyle dokładny opis funkcjonowania kancelarii konsystorza podniósłby wartość opracowania. Szczególnie, że polska historiografia nie doczekała się monograficznego opracowania owej. Niemniej jednak studium źródłoznawcze zdecydowanie spełnia swoją funkcję. Pomaga poznać podstawę źródłową edycji krytycznej, odkryć dzieje manuskryptu oraz środowisko, w jakim powstało. Dokładna charakterystyka zewnętrzna obiektu pozwala ocenić, w jakim stanie pozostaje wykorzystana przez Autora księga. Niewątpliwie największą wartość książki stanowi sama edycja krytyczna księgi sądowej wikariuszy gnieźnieńskich. Jej podział, zgodny z oryginałem i uzasadniony przez historyka, jest w pełni czytelny i logiczny. Cztery główne części tematyczne ułatwiają użytkownikowi korzystanie z edycji. Stworzenie do każdej zapiski obszernego regestu w języku polskim zdaje się również gestem w stronę użytkowników, tym bardziej że znajomość łaciny wśród historyków będzie z pokolenia na pokolenie maleć. Ilość informacji zawartych w regestach pozwala na kompleksowe zapoznanie się z treścią wpisów, co znacznie ułatwia pracę ze źródłem. Liczne odwołania i wyjaśnienia dodane w formie przypisów mogą być pomocne m.in. przy badaniach porównawczych źródeł niewydanych z omawianym. *Księga sądowa gnieźnieńskich wikariuszy generalnych Sędka z Czechla i Jana z Brzostkowa (1449–1453, 1455). Studium źródłoznawcze i edycja krytyczna* jest opracowaniem dobrym, którego treść może pomóc

historykom, językoznawcom i socjologom. Edycja krytyczna daje możliwość zbadania źródła do tej pory niedostępnego badaczom nieposiadającym umiejętności odczytania paleografii łacińskiej. Przez wzgląd na niewielką liczbę opracowań dotyczących konsystorza książka zasili również historiografię polską w informacje owego urzędu dotyczące. Wydanie może zainteresować historyków tematem ksiąg sądowych wikariatów i oficjalatów generalnych oraz zainspirować do tworzenia nowych edycji źródłowych kolejnych ksiąg akt spraw owych urzędów.

Marcelina Kilińska

(Polska Akademia Nauk Biblioteka Kórnicka;
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu)
ORCID iD: 0000-0001-5337-9868